



دانشگاه قم

دانشکده آموزش های الکترونیکی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی

**عنوان:**

# **مطالعه جرم شناختی بز هکاری فرقه ای**

**استاد راهنما:**

**دکتر عادل ساریخانی**

**نگارنده:**

**سعیده قهرمانی**

**بهمن ماه ۱۳۹۲**

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ



دانشگاه قم

دانشکده آموزش های الکترونیکی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی

**عنوان:**

# **مطالعه جرم شناختی بز هکاری فرقه ای**

**استاد راهنما:**

**دکتر عادل ساریخانی**

**نگارنده:**

**سعیده قهرمانی**

زمستان ۱۳۹۲

تقدیم به

پدر و مادر عزیزم ...

## تشکر و قدردانی

حمد و سپاس ایزد منان را ...

در اینجا بر خود لازم می دانم از تمامی اساتید بزرگوار، به ویژه جناب آقای دکتر ساریخانی که راهنمایی بنده را در این پایان نامه پذیرا شدند تقدیر و تشکر نمایم

« يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتَقْوَمُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ »

«... و شما را ملت ملت و قبیله قبیله گردانیدیم تا با یکدیگر شناسایی متقابل حاصل کنید؛ در حقیقت ارجمندترین شما نزد خدا پرهیزگارترین شماست...» (حجرات/۱۲)

## چکیده

یکی از مهم ترین حوزه های مطالعاتی در جرم شناسی، مطالعه پیرامون انحراف اجتماعی و جرم است. همزمان با پیشرفت هایی که بشر در علوم مختلف بدست آورده و نیز با تغییرات و دگرگونی های عظیم جوامع، به ویژه توسعه شهرنشینی، صنعتی شدن، دگرگونی های فرهنگی، همگی باعث شده اند که مشکلات اجتماعی بروز نموده و چاره اندیشی بر آنها تحقیقاتی را طلب نماید. امروزه فرقه و فرقه گرایی به عنوان یکی از انحرافات اجتماعی شناخته شده است که حتی می توان آن را یک آسیب جدی برای جامعه و امنیت کشور به حساب آورد، چرا که آنها گاه اعضا را به ارتکاب جرایم مختلفی وادار می نمایند. لذا این تحقیق با نگاهی جرم شناختی به آسیب ها و بزهکاری فرقه ها با ارائه راه کارهایی برای جلوگیری از بروز این نوع انحرافات به حل معضل مزبور می پردازد. بنابراین با تعریف فرقه و تمایز آن از واژه های مشابه، به بررسی و تبیین جرم شناختی تأثیرات مختل کننده فرقه گرایی در روند استقرار نظم، ثبات سیاسی و امنیت عمومی می پردازد و این فرضیه را به این نتیجه می رساند که فرقه گرایی تهدیدی برای امنیت عمومی و محملی برای بروز خشونت و بزه در اجتماع است. قانع کننده ترین بحث در مورد مشکلات و عواقب مربوط به فرقه ها در جامعه ما، فارغ از تأثیرات آنان بر افراد و خانواده ها، به عنوان یک موضوع امنیت عمومی مطرح گردیده است. فرقه ها بر زندگی ما به صورت متعدد مؤثرند که مورد بحث قرار گرفته است. ولی نگرانی ما باید روی مدیریت و نه اعتقادات آنها باشد، مردم آزاد هستند به هر آنچه که بر می گزینند معتقد باشند. به عنوان شهروندان یک جامعه انسانی و آزاد اندیش، باید نگران سلامت، رفاه و امنیت همشهريانمان باشیم و چون برای رهایی از معضلات اجتماعی باید پایه ای کار شود، بر این اساس ترتیب اقدامات پیشگیرانه و اطلاع رسانی جهت مصون نگه داشتن افراد از ورود به فرقه ها ضروری است چرا که در بحث پیشگیری آموزش باید پیش از هر مقوله دیگری مورد توجه قرار گیرد لذا باید برای جلوگیری از این واقعه شیوه های اصولی را برای پیشگیری برگزینیم که در این راستا نیاز به هماهنگی هر چه بیشتر بین سازمان ها احساس می شود و از آنجایی که جرم انگاری در حوزه انحرافات و آسیب های اجتماعی آثار و تبعات منفی زیادی به دنبال دارد پس باید به عنوان آخرین راهکار به آن اندیشیده شود.

**کلمات کلیدی:** جرم شناختی، فرقه، بزهکاری.

---

## فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه	۱
الف: بیان مسأله	۱
ب: سؤال های اصلی	۱
ج: فرضیات	۱
د: روش تحقیق	۲
ه: اهداف پژوهش	۲
و: سابقه پژوهش	۲
ز: سامانه پژوهش	۳
فصل اول: کلیات	۴
مبحث اول: تعاریف	۵
گفتار اول: مفاهیم لغوی و اصطلاحی	۵
الف: مفاهیم لغوی	۵
ب: مفاهیم اصطلاحی	۷
گفتار دوم: تفاوت بین مفاهیم بیان شده	۱۸
الف: تفاوت فرقه با مذهب	۱۸
ب: تفاوت فرقه با دین	۲۰
ج: تفاوت دین با مذهب	۲۲
د: تفاوت فرقه با نحله	۲۳
و: تفاوت فرقه با کیش و جنبش های نوپدید دینی	۲۵
ه: تفاوت فرقه ها با گروه های معمولی	۲۶
مبحث دوم: پیشینه تحولات تاریخی	۲۷
گفتار اول: پیدایش فرقه در غرب	۲۸
الف: فرقه در آمریکا	۲۹
گفتار دوم: پیدایش فرقه ها در میان مسلمانان	۳۱
الف: عوامل مؤثر در پیدایش فرقه های اسلامی	۳۳
ب: روند فرقه گرایی در ایران	۳۶



۴۳	فصل دوم: بزهکاری فرقه ای
۴۴	مبحث اول: ویژگی ها و خصوصیات فرق
۴۴	گفتار اول: ویژگی های فرقه
۴۵	الف: ویژگی های کلی فرقه ها
۵۶	ب: سر منشأ گروه و نقش رهبر
۵۹	ج: شستشوی مغزی یا کنترل ذهن
۶۶	گفتار دوم: علل گرایش افراد به فرقه و نقش آن در ایجاد بزهکاری
۶۶	الف: نقش تفاوت فردی انسان ها در گرایش به فرق
۷۰	ب: علل روان شناختی در گرایش به فرقه ها
۷۳	مبحث دوم: بزه در فرقه
۷۳	گفتار اول: فرقه گرایی، مقدمه انحرافات
۷۴	الف: امنیت و انحرافات مذهبی
۷۵	ب: فعالیت های غیر قانونی فرقه ها
۸۲	ج: علل ایجاد کننده بزهکاری در فرقه
۸۵	گفتار دوم: رابطه دین و جرم
۸۶	الف: فرقه گرایی مذهبی و اختلال اجتماعی
۸۷	ب: اثرات دین بر جرم
۹۰	ج: دین و پیشگیری از جرم
۹۳	د: برنامه های تربیتی اسلام
۹۵	فصل سوم: عوامل مؤثر در بزهکاری فرقه ها و راه های پیشگیری از آن
۹۶	مبحث اول: علل ایجاد فرقه ها
۹۶	گفتار اول: دلایل کلی شکل گیری فرقه ها
۹۸	الف: علل پیدایش فرقه ها در غرب
۹۹	ب: علل اقبال جامعه ایران به فرقه ها
۱۰۲	گفتار دوم: نقش آزادی بیان در پیدایش فرقه
۱۰۳	الف: دیدگاه اسلام درمورد آزادی عقیده و بیان
۱۰۹	ب: آزادی بیان
۱۱۰	مبحث دوم: آثار فرقه گرایی

- گفتار اول: آسیب ها و تهدیدات فرا روی نظام دینی ..... ۱۱۱
- الف: خطرهای ناشی از فرقه های نوپدید..... ۱۱۲
- ب: نقش فرقه های نوظهور در امنیت کشور ..... ۱۱۸
- گفتار دوم: فرقه گرایی در روابط بین الملل..... ۱۲۰
- مبحث سوم: راه کارهای پیشگیری از فرقه گرایی ..... ۱۲۱
- گفتار اول: گرایشات ضد فرقه ای ..... ۱۲۲
- الف: گرایشات ضد فرقه ای در غرب ..... ۱۲۴
- ب: شیوه های برخورد با فرقه های نوظهور در ایران..... ۱۲۵
- گفتار دوم: ارزیابی مداخله قانونگذار ..... ۱۳۰
- الف: کارکردهای اصلی مداخله کیفری ..... ۱۳۱
- ب: نقش جرم شناسی در پیشگیری از وقوع جرم در فرقه ها ..... ۱۳۵
- ج: راهکارهای مناسب برای پیشگیری از وقوع جرم..... ۱۳۷
- نتیجه گیری..... ۱۴۵
- منابع و مأخذ..... ۱۴۸

## مقدمه

### الف) بیان مسأله

پیدایش فرقه های متعدد در عصر ما به عنوان یک مسأله اجتماعی مطرح شده که به حالت بحرانی رسیده است. در حال حاضر فرقه ها در میان ما یک تهدید اجتماعی و حتی امنیتی محسوب می شوند، چرا که به راحتی می توانند با به کارگیری شیوه های روانی افراد را به ترور و جنایت وادار نمایند این تهدید در وهله اول متوجه اعضای خود آن فرقه و سپس خانواده و دوستان و آشنایان آنها و نهایتاً محیط زندگی و جامعه آنان است. قانع کننده ترین بحث در مورد مشکلات و عواقب مربوط به فرقه ها در جامعه ما، فارغ از تأثیرات آنان بر افراد و خانواده ها، به عنوان یک موضوع امنیت عمومی مطرح گردیده است. بنابراین ترتیب اقدامات پیشگیرانه و اطلاع رسانی جهت موصون نگه داشتن افراد از لغزیدن به درون فرقه های مخرب و در نهایت امر، جرم انگاری این نوع اقدامات می تواند مفید فایده واقع شود.

### ب) سؤال های اصلی

عمده ترین سؤالاتی که در این پژوهش مورد توجه بوده و مبنای طرح مباحث گردیده

است:

۱) علل و عوامل گرایش های بزهکارانه در فرقه ها چیست؟

۲) شیوه پیشگیری از این علل و عوامل بزهکارانه چگونه است؟

### ج) فرضیات

۱) معمولاً جرم یا انحراف چراغ قرمزی است که نشان از نقایص یا کمبودهای جامعه است و معمولاً دارای علل و عوامل مختلف می باشد. فرقه های متنوع هم که همیشه در میان ما حاضر بوده اند، صرفاً در دوره های خاصی پیروان قابل ملاحظه ای را پیدا می کنند. معمولاً این دوره ها به عنوان دوره هایی که در آنها به هم ریختگی های سیاسی یا اجتماعی و یا فرو ریختن ساختار و یا حاکمیت یک جامعه بروز می کند تعریف می گردند. رهبران فرقه ها تمرکز را بر عشق، فداکاری و وفاداری به خود بنا می گذارند. تاکتیک ایزوله کردن فرد، یکی از مکانیزم

های عام اغلب فرقه‌ها برای کنترل و ایجاد وابستگی اجباری است و با استفاده از این شیوه‌ها که به طرق گوناگون انجام می‌گیرد گاه اعضا را به ارتکاب جرم وادار می‌نمایند.

۲) در بحث پیشگیری، آموزش باید پیش از هر مقوله دیگری مورد توجه قرار گیرد. برای رهایی از معضلات اجتماعی باید پایه‌ای کار شود و از بنیان آغاز نمود، که آن خانواده است. خانواده، مراکز بهداشتی، فرهنگی، ورزشی، رسانه‌ها، نیروی انتظامی و سایر نهاد های دولتی و خصوصی بایستی نیاز های افراد را با توجه به تفاوت های آنان شناسایی کرده و در جهت افراد مورد نظر به آنان کمک کنند.

#### د) روش تحقیق

این تحقیق با رویکرد توصیفی - تحلیلی با تطبیق بر نمونه های عینی صورت گرفته است.

#### ه) اهداف پژوهش

هدف اصلی تحقیق حاضر بررسی و تبیین آسیب‌ها و چالش‌های فرقه‌های نوظهور در جامعه ایران و از جمله بزهکاری در آنها و راهکارهای برخورد با فرقه‌ها می‌باشد.

#### و) سابقه پژوهش

ادیان جدید، جنبش‌های نو پدید دینی، فرقه‌های نو ظهور، همگی واژگانی هستند که از پدیده جدیدی در جهان معاصر خبر می‌دهند و پژوهش‌های گوناگونی را در حوزه‌های مختلف علوم از جمله جامعه‌شناسی، دین‌شناسی، روان‌شناسی، و جرم‌شناسی به خود اختصاص داده‌اند. مراکز و نهاد‌های گوناگونی در بررسی این مسأله شکل گرفته و شخصیت‌های معروف و پر تلاشی در این عرصه پژوهشی پای نهاده‌اند. برخی را کسانی نگاشته‌اند که دارای نگاهی جانبدارانه به موجودیت این ادیان بودند و در لابه‌لای کلمات آنها نوعی دفاع مطلق دیده می‌شود. برعکس بخشی از مطالب از سوی مخالفان و گاه ارباب دین‌های سنتی بر ضد این حرکت‌ها نوشته شده‌اند که البته هر دو مجموعه در جای خود حاوی نکات ارزشمندی هستند که در بررسی این موضوع باید از تمامی آنها سود جست و در نهایت گروه‌سومی هستند که نگاهی پدیدارشناختی دارند و در کاوش‌های خویش در پی مبانی، اصول، خواستگاه و چرایی این پدیده هستند. در این میان، برخی به طرح مباحث نظری و کلیات می‌پردازند.

پردازند و اصولاً جنبه معرفت شناختی دارند و برخی در حوزه مطالعات موردی وارد شده اند. برخی به زندگی نامه تحلیلی بنیان گذاران جنبش های نو پدید پرداخته اند؛ و برخی دیگر با نگاهی جامعه شناختی به آسیب شناسی این پدیده و ره آورد و بر آیند آن توجه کرده، تحلیلی جامعه شناختی و گاه روان شناسانه از زیر مجموعه این پدیده و افرادی که به آنها می پیوندند ارائه می کنند و در نهایت این تحقیق از دیدگاه جرم شناختی به بررسی فرقه و فرقه گرایی پرداخته است.

### ز) سامانه

این پایان نامه بر آن است با نگاهی جرم شناختی به بررسی آسیب ها و بزهکاری فرقه ها پردازد و راهکارهایی اولیه جهت حل معضل مزبور برای جامعه ایران بیابد. از این رو، نخست در فصل اول به جهت شناخت خود فرقه، به تعریف فرقه و شناسایی آن در میان واژه های متفاوت پرداخته، سپس ویژگی های آن را برشمرده ایم، آنگاه دلایل شکل گیری و توسعه این فرقه ها را آورده ایم؛ و در فصل دوم، به بررسی بزهکاری فرقه ای پرداخته ایم و پیشنهاد برخی راه حل های اولیه برای حل معضل گرایش اجتماعی به این جنبش ها در فصل سوم، حسن ختام این پایان نامه است.

## فصل اول: کلیات

## مبحث اول: تعاریف

اهمیت تعریف صحیح و دقیق در هر علم و رشته ای، روشن و بدیهی است. تنها با تعریف دقیق است که وجه امتیاز امور مختلف از یکدیگر آشکار می شود و حدود و قلمرو اصلی اشیاء و امور معلوم می گردد. در اینجا نیز برای تعریف فرقه نیاز است که ابتدا به معنی لغوی و اصطلاحی آن پرداخته شود و با مقایسه و تطبیق واژه های مشابه و آرایه تفاوت ها و شباهت های آنان از جمله مذهب و دین و ... به تعریف دقیق آن دست یافت.

## گفتار اول: مفاهیم لغوی و اصطلاحی

مفاهیم لغوی، مفاهیمی هستند که اختصاص به هیچ علم و فنی ندارند و همه از آن استفاده می کنند و معنای واحدی از آن کسب می کنند. یعنی معانی لغات، معروف و مفهوم همه مردم است. در حالی که معانی اصطلاحات فقط برای اهل فن و متخصصین آن آشناست. البته می توان به این نکته اشاره داشت که مفاهیم (لغوی و اصطلاحی) همواره دستخوش تغییر و دگرگونی است، به طوری که گاهاً تعیین مرز این دو سخت می شود به حدی که گاهی بر حسب عوامل اجتماعی لغت اصطلاح و یا اصطلاح لغت می شود.

### الف) مفاهیم لغوی

#### ۱) مفهوم لغوی فرقه

کلمه فرقه در لغت از ریشه «فرق» به معنی جدا کردن گرفته شده است و اسم است برای گروهی از مردم.<sup>۱</sup> ابن منظور می گوید: «الفرقة: الطائفة من الناس» فرقه به عده و گروهی از مردم گفته می شود.<sup>۲</sup>

#### ۲) مفهوم لغوی مذهب

اگر کلمه مذهب از ریشه لغوی «ذهب» به معنی «رفتن» گرفته شده باشد، در آن صورت مذهب اسم مکان است به معنای محل رفتن.<sup>۱</sup> و اگر از «ذهب» به معنی «در مسأله ای

<sup>۱</sup> المنجد (عربی بفارسی) و ترجمه محمد بندریگی، انتشارات ایران، چ دوم، ج ۲، ص ۱۳۲۱ (بیتا). و معین، محمد، فرهنگ معین، تهران، انتشارات امیرکبیر، چاپ دهم، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۲۵۲۳؛ انوری، حسن. فرهنگ روز سخن. تهران: سخن. ۱۳۸۳. ص ۸۶۵؛ فرهنگ فارسی عمید. تهران: انتشارات امیر کبیر. ۱۳۷۶. ص ۹۱۰.

<sup>۲</sup> ابن منظور. لسان العرب، چ اول، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۸ق، ج ۱۰، ص ۲۴۴

گرایش به نظریه ای پیدا کردن» گرفته شده باشد در آن صورت مذهب مصدر میمی می شود به معنای «عقیده، اعتقاد، آیین»<sup>۱</sup>. به نظر می رسد معنای دوم هم از همان معنای اول گرفته شده است. راه خاص، در رفتن و مسلک و طریقه در اعمال فیزیکی و همچنین روش خاص در مسائل فکری و نظری هر دو مصداق مذهب است که از لحاظ ادبیات عرب اسم مکان می باشد.

### ۳) مفهوم لغوی دین

دین در لغت به معنای آیین، کیش، راه و روش و اسلام آمده است.<sup>۲</sup> چنانکه دین بین زبان ایرانی و سامی، مشترک بوده و به معنای کیش، وجدان، داوری و آیین به کار رفته است<sup>۳</sup> و ارتباط تنگاتنگی با «دئنا» دارد که مکرر در سانسکریت و کات ها آمده است؛ اگرچه برخی معتقدند از زبان آرامی به زبان عربی وارد شده است.<sup>۴</sup> همچنین در کتاب «لسان العرب» و کتاب «التحقیق فی کلمات القرآن الکریم» به معنای اطاعت، جزا، حکم نیز آمده است: دین یعنی طاعت و لذا خداوند متعال فرموده «و لَئِذَا دُعِیْتُمْ لِطَاعَةِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ قُلْ طَاعَةُ اللَّهِ وَطَاعَةُ الرَّسُولِ» و دین خالص همواره از آن او می باشد، آیا از غیر او می ترسید.» (نحل / ۵۲) دین به معنای جزا نیز آمده است. قرآن کریم فرموده: خداوندی که مالک روز جزا است. «مَالِکِ یَوْمِ الدِّینِ» (حمد/ ۴) و نیز به معنای حکم آمده «وَلَا تَأْخُذْکُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِی دِینِ اللَّهِ» (نور/ ۲) یعنی در حکم الهی.<sup>۵</sup>

### ۴) مفهوم لغوی انحراف

انحراف در لغت به معنای تمایل، کجروی از اصول اخلاقی دست کشیدن و کارهای ناشایست کردن، شیب و میل است.<sup>۶</sup>

<sup>۱</sup> المنجد، ج ۱، ص ۵۲۴.

<sup>۲</sup> المنجد، ج ۱، ص ۵۲۵؛ فرهنگ روز سخن. ص ۱۱۲۴؛ فرهنگ فارسی عمید. ص ۱۰۷۱؛ فرهنگ معین. دوره یک جلدی. ص ۱۳۱۳.

<sup>۳</sup> خدا پرستی، فرج الله. فرهنگ جامع واژگان مترادف و متضاد زبان فارسی، ج ۱، ص ۳۷۶؛ فرهنگ فارسی عمید. ص ۶۲۶.

<sup>۴</sup> معین، محمد. فرهنگ معین، ج ۲، ص ۱۵۹۷.

<sup>۵</sup> دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، ج ۷، ص ۱۰۰۴۲.

<sup>۶</sup> الطریحی، معجم البحرین، ج ۶. مؤسسه الوفاء، ج دوم، ۴۰۳، ص ۲۵۱.

<sup>۷</sup> فرهنگ فارسی معین، دوره یک جلدی، ص ۱۶۰؛ فرهنگ روز سخن. ص ۱۰۶؛ فرهنگ فارسی عمید. ص ۹۹۵.



## ب) مفاهیم اصطلاحی

بعد از بیان مفاهیم لغوی، در این قسمت به مفاهیم اصطلاحی و تعریف واژگان می پردازیم و برای فهم بهتر تعاریف در گفتار بعد به تفاوت های بین آنها اشاره می شود.

### ۱) مفهوم اصطلاحی فرقه

کلمه فرقه در اصطلاح، معنایی نزدیک به معنی لغوی دارد و به گروهی از مردم که اعتقاد واحدی غیر از اعتقاد دیگران را انتخاب و دنبال کنند، فرقه گفته می شود.<sup>۱</sup> مثلاً اگر عده ای از پیروان یک دین، اعتقاد خاصی غیر از اعتقاد عموم پیروان آن دین داشته باشند، به آن عده فرقه گفته می شود.

در اینجا حدیثی از امام صادق (ع) ذکر می شود تا کاربرد اصطلاحی فرقه بیشتر معلوم شود:

از امام صادق (ع) نقل شده که فرمودند: «الحمد لله صارت فرقه مرجئه و صارت فرقه حروریه و صارت فرقه قدریه و سمیتم الترابیه و شیعه علی..»<sup>۲</sup> یعنی حمد خداوند را با اینکه فرقه ای (گروهی) مرجئه شدند و فرقه ای حروریه شدند و فرقه ای قدریه شدند، و شما ترابیه و شیعه علی نامیده شدید. این حدیث امام صادق (ع) نشان می دهد که عده ای از مسلمانان که بیعت با امیر المؤمنین علی (ع) در روز عید غدیر خم را فراموش کردند از گروه مسلمانان جدا شده و به علت اعتقاد به اینکه عمل در ایمان تأثیر ندارد. «مرجئه» گشتند<sup>۳</sup> و عده ای بر خلاف مسلمانان اعتقاد پیدا کردند که انجام گناه کبیره باعث کفر می شود و «حروری» (خارجی) شدند<sup>۴</sup> و عده ای نیز به دلیل اعتقاد به قدر و اینکه خداوند هیچ قدرتی را در اعمال بندگان ندارد، «قدریه» شدند.<sup>۵</sup> ولی آنان که بر پیمان خود با علی (ع) در روز غدیر خم پایبند مانده و از اسلام جدا نشدند «ترابیه» (چون کنیه امام علی (ع) ابوتراب بود و به طرفداران وی ترابیه اطلاق می شد) و شیعه علی نامیده شدند. اما تعاریف گوناگونی برای فرقه وجود دارد که در اینجا به چند نمونه از آنها اشاره می شود.

<sup>۱</sup> فرهنگ فارسی معین، ج ۳، ص ۲۵۲۳

<sup>۲</sup> کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۴، تهران: دار الکتب الاسلامی، ۱۳۶۵، ص ۱۹۷.

<sup>۳</sup> رک: سبحانی، جعفر. المذاهب الاسلامیه. ج اول. قم: مؤسسه امام صادق (ع)، ۱۴۲۳، ص ۷۷ تا ۷۳

<sup>۴</sup> همان، ص ۱۴۴ تا ۱۲۰

<sup>۵</sup> همان، ص ۸۰ تا ۷۸

## ۱-۱) تعریف قرآنی فرقه

این کلمه از لغت «فرق» به معنای جدا شدن گرفته شده و به گروهی گفته می شود که خود را از عامه مردم جدا کرده باشند. در اصطلاح قرآن، به جمعیتی اطلاق شده که تعداد افرادش بیش از طایفه است: «فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ» (سوره توبه آیه ۱۲۲). در جای دیگر آمده که واژه فرقه از مصدر «فرق» به معنای جدایی است و فرقه در اصطلاح به شاخه های فرعی که در ادیان به وجود می آید گفته می شود. در جای دیگر قرآن اشاراتی به واژه فرقه وجود دارد که از جمله واضح ترین این موارد آیه ۱۵۹ از سوره انعام است که می فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ» کسانی که دین خود را پراکنده ساختند و فرقه فرقه شدند، تو هیچگونه مسؤول ایشان نیستی، کارشان فقط با خداست. آنگاه به آنچه انجام می دادند آگاهشان خواهد کرد.

## ۲) تعاریف گوناگون

واژه فرقه در همه مذاهب کاربرد دارد؛ مثلاً: در قرن نوزدهم در بریتانیا «فرقه» ها یک واژه مشترک برای مخالفان کلیسای رسمی بودند؛ افرادی چون بپتیست ها و متدسیست ها که فرقه هایی از مسیحیت هستند. «تروچ» فرقه را به عنوان یک توده و گروه کوچک شرح می دهد که هدف آن سرزنش حکم فرمایی جهان است و رهبران آن در پی یافتن اعضای خاصی هستند. «بینگر» فرقه را به عنوان گروهی ساده و پویا معرفی می کند که اعتقادات مشترکی دارند. «نیبوه» فرقه را تشکیلاتی با شرایط معین و خاص می داند که به فرقه گرایی گرایش دارد. به تعبیر دیگر، «فرقه» واژه ای است که بر گروه یا حزبی دلالت دارد که نظریات و پیشوای مشترکی دارند و بنابراین، برای گروه های فلسفی و سیاسی نیز می توان این واژه را به کار برد؛ همانگونه که در مفاهیم مذهبی به کار می رود.

تعریف دیگری بیان می کند: «فرقه» به معنای راهی است که رهروی در آن حرکت می کند و همچنین راهکارهای علمی و نیز نظامی، فکری و رفتاری ارائه کرده و در مجموع، یک مکتب سیاسی و فلسفی است و خود نیز به عنوان نوعی سازمان دینی خاص شناخته می شود. این واژه در زبان فرانسه، در آغاز به گروهی از افراد اطلاق می شد که اعلام می کردند از آیینی خاص پیروی می کنند. سپس معانی محدودتری یافت؛ از جمله:

۱) تجمع خاص اشخاص که به آیینی گرویده اند ولی توسط همگان به رسمیت شناخته نشده و در نهاد های اساسی جامعه قرار گرفته اند.

۲) گروهی که به عمد خود را از جمعی وسیع و اصلی و یا سلسله اندیشه ها و باورهایی خاص جدا ساخته اند. در این معنا فرقه در برابر سازمان دینی قرار می گیرد.

۳) در معنای اصولی فرقه، انقطاع و یا دست کم، طرد از یک آیین است که آن آیین از نظر جامعه شناختی «تبه گشته» و از نظر انسانی «منحط» شناخته شده است.

تعبیر دیگر درباره واژه «فرقه» بر گروه یا حزبی دلالت دارد که نظریات و پیشوای مشترکی دارند و بنابراین، برای گروه های فلسفی و سیاسی نیز می توان این واژه را به کار برد؛ همانگونه که در مفاهیم مذهبی به کار می رود. در فرهنگ سیاسی «فرقه» معادل کلمه کالت (cult) است و معنی آن در فرهنگ انگلیسی اکسفورد چنین آمده است: "۱) یک سیستم مذهبی پرستش، به خصوص در اجرای مراسم و عبادات. ۲) وفاداری، شیفتگی، از خود گذشتگی نسبت به یک فرد. از ریشه کالتوز در لاتین به معنی پرستش" در فرهنگ لغات اکسفورد درباره تاریخچه لغت کالت چنین آمده است: کالت ابتدا به معنی ابراز سرسپردگی به موجود الهی بوده است. ورود این لغت به انگلیسی از لغت کالتوز به معنی پرستش است از شروع دهه ۱۹۶۰ استفاده این لغت در زبان انگلیسی محدود به اشاره به یک پدیده فرهنگی شده که معمولاً تعداد محدودی از افراد (اغلب جوان) را به خود جذب می کند.

### ۳) تعاریف برگزیده

همانطور که پیداست بسیاری از تعاریف بیان شده ویژگی مطلوب برای اینکه تعریف مناسب نامیده شود ندارد. به عبارتی به اندازه کافی جامع و مانع نیستند و در اکثر موارد مانعیت کافی ندارند و بر بسیاری از گروه های خودجوش مردمی هم ممکن است دلالت پیدا کند.

مارگارت تالر سینگر فرقه را با سه ویژگی اصلی؛ دارا بودن رهبر مستبد و خودکامه، ساختار هرمی قدرت و استفاده از برنامه مجاب سازی (بازسازی فکری یا شستشوی مغزی) توصیف می کند.<sup>۱</sup> این در حالی است که داشتن یکی یا دو ویژگی از این ویژگی ها برای شناسایی جمعی به عنوان فرقه اصلاً کفایت نمی کند. نکته دیگر اینکه ساختار هرمی قدرت

<sup>۱</sup> تالر سینگر، مارگارت. فرقه ها در میان ما. ابراهیم خدابنده. اصفهان، دانشگاه اصفهان ۱۳۸۷. ص ۲۹

تنها در فرقه‌ها دیده نمی‌شود. امروزه در بسیاری از سازمان‌ها، نهادها و دولت‌ها و حکومت‌ها ساختار هرمی دیده می‌شود. سایت دیده بان فرقه در تعریف فرقه اینطور می‌نویسد: تعریف مدرن از فرقه کنترل ذهنی، عبارت از هر گروهی است که از کنترل ذهن و تکنیک‌های عضوگیری فریب‌دهنده استفاده می‌کند. به عبارت دیگر فرقه‌ها به مردم کلک می‌زنند تا آنها را جذب نمایند و آنها را فریب می‌دهند تا در فرقه بمانند.

شاید در جمع بندی بتوان گفت آنچه که درباره فرقه‌های منحرف مورد اشاره است با سه ویژگی بیان شده توسط سینگر قابل بیان است به شرطی که، اگر این سه ویژگی با شدت و استمرار در جمعی وجود داشته باشد، می‌تواند به عنوان زمینه‌ای برای مشکوک شدن نسبت به آن جمع تحت عنوان فرقه مورد توجه قرار گیرد. همچنین بنا به تعریف سایت دیده بان، فرقه از بین این سه ویژگی دارا بودن برنامه کنترل ذهنی به عنوان شاخص‌ترین و اصلی‌ترین ویژگی فرقه‌ها می‌تواند مورد تأکید قرار گیرد.

## ۲) مفهوم اصطلاحی مذهب

در اصطلاح مذهب به یکی از تیره‌ها و شعب یک دین گفته می‌شود.<sup>۱</sup> چه تیره‌های اعتقادی مانند اسماعیلیه و معتزله در اسلام باشد یا طریق سیر و سلوک مانند مذهب نقشبندیه در صوفیه باشد یا روش عمل نسبت به احکام مانند مذهب شافعیه و حنفیه در فقه.<sup>۲</sup> این توضیح لازم است که در مغرب زمین واژه «Religion» به معنای مکتب‌های درونی یک دین و به معنای خود دین به کار می‌رود و حدود نیم قرن است که متجددان کشور ما تحت تأثیر این موضوع، کلمه مذهب را در هر دو معنا، یعنی «دین» و «فرقه‌های درونی یک دین» استعمال می‌کنند.<sup>۳</sup>

مذهب در گذشته به مکتب‌های فکری درون یک دین (مانند مذاهب چهارگانه یا پنجگانه فقه اسلامی) اطلاق می‌شد. در مغرب زمین واژه «Religion» به معنای مکتب‌های درون یک دین و به معنای خود دین به کار می‌رود و حدود نیم قرن است که متجددان کشور ما تحت تأثیر این موضوع، کلمه مذهب را به هر دو معنا استعمال می‌کنند. این اصطلاح در زبان عربی و فارسی به دو مفهوم به کار رفته است. (۱) مفهوم خاص که عبارت است از شاخه

<sup>۱</sup> فرهنگ فارسی معین، ج سوم، ص ۳۹۷۶.

<sup>۲</sup> مشکور، محمد جواد. فرهنگ فرق اسلامی. مقدمه استاد مدیر شانه چی. ج سوم. انتشارات: آستان قدس رضوی، سال ۱۳۷۵.

<sup>۳</sup> رک: توفیقی، حسین. آشنایی با ادیان بزرگ. ج اول. قم: سمت. ۱۳۷۹، ص ۱۳